

על האהבה וגורל האדם או: השערות על טירופו של ד"ר גיל

יהודית הנדל: **טירופו של רופא הנפש**,
הוצאת הקיבוץ המאוחד, סימן קריאה,
הספריה החדשה 2002, 143 עמ'

"The wounded surgeon..."

ת.ס. אליז, "ארבעה קוורטטים", איסט קוקר



כבר התוודענו בכתיבתה של הסופרת המעולה יהודית הנדל אל התפיסה, שמותו של אחר משמעותי איננו סוף חייו בנפש שאהבה אותו, ונוכחנו כיצד הוא ממשיך לשלוט בה ולכוון אותה וגם להעניק לה איזה כוח ותחושת מלאות. כך גם ברומן הקצר החדש שלה **טירופו של רופא הנפש**: יואל, בעלה הראשון של יעלי, מת בתאונת דרכים וחברו הטוב, ד"ר אלחנן גיל, מנחם ומתנחם בחברת אלמנתו. הם מתחתנים ולבן שנולד להם הם קוראים בשם יואל, כך ששוב יסתובב יואל בבית. נראה אפוא, שגם ברומן זה האחיזה שיש למת על החיים היא תמה מרכזית.

אבל, זה רק אחד מנושאי הספר. במרכז הספר ניצבת הפעם דמותו של הפסיכיאטר, או, כלשונה של הנדל - "רופא הנפש" - ד"ר גיל, ולא דמותה של האשה, האלמנה, או סיפור חייו של יואל המת. דמותו של יואל המת ממשיכה לחיות בנפשו ובמחשבותיו של אלחנן, אם כבעלה הראשון של אהובתו ואשתו יעלי, ואם כחברו הטוב, שהיה כאח לו, וממשיכה לחיות גם בסביבתו הפיזית, בדמות הוריו שבאים לבקר את יעלי, בדמות החצוצרה שלו שנותרת בחדר "שלו", בביתם של יעלי ואלחנן, ובצבע עיניו האפור של יואל החי, שהוא כצבע עיניו של המת. מכל עבר, בנפש ובגוף, מוקף אפוא אלחנן ביואל המת. הקנאה האובססיבית שלו ביואל כמו-גם ההזדהות שלו איתו מעניקים, גם בספר זה, לאחר הנעדר אחיזה איתנה בנפש של הנותר בחיים.

אלא שהדברים האמורים לעיל נוגעים לעלילה החיצונית ב**טירופו של רופא הנפש**, וזו לדעתי אינה העיקר ברומן זה. יהודית הנדל, כך נראה לי, מבקשת להמחיש בעלילה זו תובנות על טבע האהבה, ובעיקר את התובנה שהאהבה המוחלטת ידרה לעולם יחד עם הקנאה. תפיסת אהבה זו רווחה במיוחד בצרפת החל ב**הנסיכה דה קליז** (1678) - הרומן הראשון בצרפת ובמערב בכלל, שכתבה מדאם דה לאפייט, ושיאה ב**בעקבות הזמן האבוד** מאת מרסל פרוסט. אכן, חלקית לפחות אפשר לראות ב**טירופו של רופא הנפש** רומן צרפתי קטן-גדול, שהתמות שלו עוסקות בטבע האהבה ובערכה וכן בטבע האדם, וזאת בטוויסט יהודי-ישראלי ועכשווי. מבחינת תפיסת-האהבה שבו, אפשר לגלות בספר זה גם את השפעתם של ש"י עגנון וקנטוס המסון (במיוחד בספרו **פאן**) שהשפיע מצדו על עגנון.

ד"ר אלחנן גיל מתאהב ביעלי ממבט ראשון, ברגע שיואל ידירו מציגה בפניו, עוד לפני נישואיהם של השניים. כשמתפנה דירה מול החלון שלהם הוא עובר להתגורר בה, כי "מה טוב יותר משכנים שהם חברים?" - כך נימוקו של יואל. חמש שנים הוא עוקב בסתר מדירת הרווקים המוחשכת שלו אחר דירתם המוארת. האהבה שלו ליעלי היא אהבה אובססיבית ובלעדית, נאמר לנו, היו חייו בבחינת "מדבר". רק אהבה זו ממלאת את ריקנות חייו. האהבה, לפי רומן זה, היא מעין שיגעון וסופה, על פי יהודית הנדל, בשיגעון קליני: הזיות, דמיונות-שווא ופחדים, אובדן יכולת התפקוד בעבודה ובחיי היומיום.

האהבה האידילית, המוחלטת, כמו זו שבין אלחנן ויעלי (ואין ספק מתיאורי מעשיה והתנהגותה ברומן, שגם יעלי מציגה אוהבת את ד"ר גיל) איננה משהו שטבע האדם נכון ומסוגל לשאת. שניהם יודעים שהם ממיטים על עצמם אסון בקוראם לילדם הקטן "יואל", ובכל זאת הם עושים זאת, במין מזימת-סתרים משותפת. זה קורה באופן "טבעי", כמו בצו הגורל. האלים מקנאים באהבת אמת זאת. האהבה האמיתית, העזה, המכלה, היא מין היברים של האדם, וכמו בטרדיה היוונית, הוא יישא בעונשם של "האלים", או הגורל החיצוני והפנימי.

ניתן לומר כי ב**טירופו של רופא הנפש** מתארת יהודית הנדל את מה שניתן לכנות כ"פרדוקס האהבה האנושית": האהבה מביאה בהכרח לסבל, בגלל קיומם של המוות, הקנאה והשיגעון, ועם זאת, חיי בני האדם בלעדית הם "מדבר". ושוב אני חוזרת אל **הנסיכה דה קליז**: מאחר שהאהבה והחיים הם מקור לסבל ודאי, מחליטה הנסיכה לפרוש מהעולם ולהרהר רק בענייני העולם הבא. אצל יהודית הנדל אין מגזר או עולם הבא. במקומם יש בית חולים לחולי-נפש, דיכאון קליני ו"חיים" שהם בעצם מוות.

המיוחד בעיסוק באהבה ברומן זה הוא שהנדל בוחנת כאן לא רק את האהבה הארוטית בין גבר לאשה אלא גם את האהבה המוחלטת בין הורים לילדים. כך מתוארים בספר אמו של ד"ר אלחנן גיל, הוריה של יעלי והוריו של יואל המנוח. גם אהבות אלה בין הורים לילדים הן טהורות ומוחלטות (בשונה אולי מסוג האהבות המעוותות, בהרבה או במקצת, שנמצא לעתים בחיים הממשיים שלנו ושל הסובבים אותנו) וגם כאן נגבה מחיר כבד של שברון-לב, אם בשל מות הבן ואם בשל חיי האהבה וחיי העבודה הכושלים של הבן, אלחנן, המביאים צער רב על אמו. ובסיפור המרכזי ברומן, הרי שהאהבה העזה והמוחלטת של אלחנן לבנו הקטן יואל מביאה עליו את טירופו, לא-פחות מקנאתו ביואל הנעדר. עיניו האפורות כאמור, כעיני יואל המת, בשונה מעיניו שלו או של יעלי, שמו, ואף המחשבה כי בבגרותו ינגן בחצוצרה שהיתה שייכת ליואל - עובדות ומחשבות אלה מעבירות אותו על דעתו.

גם מקצועו ותחום התמחותו של אלחנן גיל - טיפול במכות חשמל - מביאים עליו את טירופו, חלקית לפחות. הוא מבקש לכתוב מחקר על המטופלים שלו, שאותם הוא מכיר זה שנים אבל הוא איננו

מסוגל לכך. נכון אמנם, שהוא איננו יכול לכתוב בשל הטירוף הנובע מחיי האהבה שלו במחיצת יעלי ובנם. אבל אין ספק שגם עצם נושא המחקר - הרצון להבין את נפשם ועולמם הפנימי של חולי הנפש הכרוניים והקיצונים שהם מטופלי - מונע ממנו לכתבו, כי מי יכול להבין באמת חולים אלה? נפש האדם היא תעלומה, טוענת וחוזרת וטוענת יהודית הנדל, לקראת הרבע האחרון של הספר. חושב ד"ר גיל: "חשבת שהרפואה, הרפואה - אבל כמה היא חסרת-אונים כנגד הטבע, כמה היא אובדת-עצות, מהפשת, מחפשת, והטבע בשלו, אכזר, חזק, גובר על הכול, ומה אני יודע מה מתרוצץ שם בנפש, במוח, ומחקרים, מחקרים, ובסוף מול החיים נשארים תועים באפלה" (עמ' 92).

ועוד מועלית בספר ההשערה, שגם העובדה שרופא הנפש הוא דור שני לשואה תורמת לטירופו, או לפחות העובדה שאמו בחרה לספר לו, עם נישואיו ליעלי, שהאיש אותו הכיר כאביו הביולוגי, הוא בעצם אחי האב, שנספה בשואה, וכי נישואיו עימה הם בגדר קיום המצווה היהודית לשאת את אשת האח המת. ואכן, לאורך תהליך התערערותו הנפשית של אלחנן ממשיכה אמו לספק לו מידע חדש על אביו ועל עצמה, מידע כואב ומייסר שבוודאי תורם למצבו הנפשי המידרדר והולך.

בספר עולות עוד השערות באשר לגורמים שאפשר שדחפו את אלחנן לטירוף. למשל, המחשבה שהאהבה קשורה במוות, והפחד מפני המוות. עם זאת, יהודית הנדל סבורה כי כל ההשערות שהיא מעלה בספר, לחוד או ביחד, אינן פותרות את התעלומה. היא מסיימת אפוא את הספר בתיאור "הדרך הריק" שהותיר אחריו ד"ר גיל, במחברת הריקה של מחקרו המאווה על חולי הנפש. כל שידוע לנו הוא שגורל בני האדם על אדמות כולל את טירוף הדעת וכי איש מאיתנו, כולל רופאי הנפש, העומדים מהצד השני של מתרס זה, כביכול, איננו מחוסן בפניו. מה בדיוק גורם למצב זה, ומה משמעותו - זאת לא נדע, לפחות לא בשלב הנוכחי של ההיסטוריה של המדע והרפואה, ואולי לעולם לא.

רחל שקלובסקי

«המשך בעמ' 49»

על האהבה וגורל האדם או: השערות על טירופו של ד"ר גיל

«המשך מעמ' 30»

ברצוני לציין עוד, כי יהודית הנדל בחרה לגיבור ספרה לא בפסיכיאטר רגיל אלא בכזה המתמחה במטופלים פסיכיאטריים קיצונים וכרוניים, ואכן המטופלים המתוארים במדה זו או אחרת בספר אינם דווקא חולי-נפש טיפוסיים, שחלקם נרפאים וחלקם

לגעת בתחרת החושך בתחרת האור

«המשך מעמ' 31»

פתאום לפניו של התינוק כמו איזה מונטאז', ועיניו התחילו לנדוד בחדר כשהמונטאז' המזור נודד אחרי, פני התינוק משולבים בפניו של יואל (עמ' 59).

במאמרו "אבל ומלנכוליה" עמד פרויד על ההבדל המהותי בין שתי התופעות הנקשרות למוות ולאובדן.

האבל הוא תהליך מודע, והוא תגובה טבעית לאובדן אדם אהוב. באבל אין תחושת אשם ואין אובדן של ההערכה העצמית. לעומת זאת, המלנכוליה היא תגובה בלתי-מודעת לחסר עמוק ומתמשך. היא מלווה בתחושת אשם כבדה, בקושי להתחבר בקשר רגשי, ובאובדן הערך העצמי. כל אלה מובילים לחסימה יצירתית ולחוסר יכולת לפעול ולתפקד. גם ג'וליה קריסטבה בספרה **שמש שחורה**¹ מדגישה את הכאוס הקוגניטיבי והרגשי של האדם המלנכולי, את תחושת חוסר-האונים שלו, החזרה המתמדת על כאב האובדן, וחוסר היכולת להיחלץ מהמלכוד ללא שילוב של טיפול תרופתי ונפשי.

באמצעות הקשר בין יעל לבין אלחנן מתבוננת יהודית הנדל בגבולות הדקים שבין המצבים הנפשיים האלה.

יעל אבלה על מות בעלה, אך היא ממשיכה בחייה מתוך חיוניות ופתיחות לחוות אהבה, תשוקה, לידה והמשכיות של חיים חדשים, כאשר במודעותה ממשיך לחיות הזיכרון של בעלה, והיא מבטאת זאת בעלייה לקברו ובקריאת הילד על שמו. לעומתה, אלחנן חש אשמה כבדה על כך שירש את מקום חברו. בד בבד הוא מקנא קנאה בלתי נשלטת בעצם היותו של יואל בחייה של יעל, לפני מותו ואחרי מותו. הקונפליקט בין אשמה לקנאה מוביל אותו לכאוס נפשי. לא רק דמותו של יואל מלווה אותו כצל. גם קולו "אשתי אהובתי היא שלך עכשיו, הוא אומר, אבל עדיין אני בעלה ואני חי בבית, השם שלי חי בבית... ואפילו שהור על האבן שלי כבר נבל ואת הפרחים העיפה הרוח" (עמ' 78). תחושת האשם אינה מרפה, והצל של יואל המת מתעצם וממלא את החלל של כל חייו, לא מאפשר לו שום חדוות הנאה, ורק קולות העורבים בסערה הם ההמחשה הפיוטית לקולות המת הקורעים את נפשו הסוערת שאינה יכולה לעוף עוד... "הסערה

משתקמים וחלקם זוכים בהפוגות לפרקי זמן ממושכים. במקרים רבים הטיפול הפסיכולוגי והתרופתי אכן עוזר ומשקם, אם כי אולי גם במקרים מוצלחים יותר כגון אלה, לפחות חלק מהתעלומה עדיין נותר לא פתור.

לסיום אומר כי **טירופו של רופא הנפש** הוא ספר מעמיק, ספר שהוא מעט המכיל את המרובה, והנקרא לרוב בריתוק. יש בו לדעתי מעט חזרות מיותרות על כמה נקודות, במיוחד במחציתו השנייה

התחילה בבת-אחת, ובבת-אחת הפכו השמים ים סוער. גזעי העצים והפנסים כאילו עמדו להישר, האוויר נמלא קרע-קרע אלים וכנפיים שחורות התעופפו כאילו שיגעון אחז בגן... (עמ' 129). הצל מתיש אותו, מערער את ערכו העצמי באשר לתפקודו כבעל, כאב, ובמיוחד, כרופא נפש.

אלחנן תוהה על הגבולות הבלתי אפשריים בין השפיות לשיגעון, בין אלה המכונים חולי הנפש לבין אלה הרואים עצמם אנשים בריאים. הוא תוהה על פיתוליה הנסתרים של הנפש ועל הקונפליקטים והדקויות הרוקמים את תחרת האור ואת תחרת החושך שלה. ומתוך המבוכה והשיתוק שאחזו בו, הוא מתמלא ספקות לגבי יכולתו כרופא להביא מזור כלשהו לחוליו הרוויים, לנסוך איזה שהוא אור בחשכת עולמו: "...אני שהמקצוע שלי זה נפש האדם, הנה מה שאני מבין בנפש האדם, שום דבר אני לא מבין בנפש האדם..." (עמ' 42).

יהודית הנדל קשובה ברגישות רבה לנפשות דמויותיה. לא רק למרכזיות שבהן. היא משלבת דמויות רקע בתוך המרכז ומתוך השוליים. מחד גיסא, דמויות הממלאות את בתי הקפה והמסעדות בורמת חיים פועמת ונהנתנית (עמ' 110-111, 124-123), ומאידך גיסא, דמויות המצויות בשולי החיים, בודדות ועוובות לנפשן. כל אחת ושרטוטים דקים ורגישים לרמותה ולחיייה: הזקן האלמן המשוטט בגן הציבורי (עמ' 71), האשה ליד הים "וכשהביט באשה ראה כמה עיניה כבדות וכמה מבטה מריד ומרוחק, בלי תוכחה אבל גם בלי רחמים, מבט של מי שכבר לא מבקש מאיש, לא מחכה לשום דבר... (עמ' 88), וגנן הצ'לו חסר הבית הישן בסערה חורפית על הספסל שבגינה הציבורית (עמ' 127).

כמוטו לרומן **הכוח האחר**, מצטטת יהודית הנדל את דבריו של בעלה, הצייר צבי מאירוביץ, שרומן זה נכתב לזכרו: "לעבוד - זה לקבל את מרותו ורצונו של איזה כוח אחר, עליון, בשעה שאתה כל בוקר נתקף ייאוש שאין להביעו במילים". הרומן מעמיד אמנם במרכז את כוח היצירה, לא רק ככוח של קתרזיס ושל תרפיה לנפש ברוח התיאוריה הפרוידינית, אלא ככוח המרכזי המניע של החיים. גם בנובלה זו מבקש אלחנן למצוא בכתיבה כוח מרפא וכוח מניע לחייו שלו. אלא שכוח הצל של המת שם לאל גם ניסיון זה. נפשו המתרוקנת אינה מצליחה למצוא בתוכה את הכוח האחר, וההדרה לאבר את הכוח האחר הזה, שהוא הוא בלבד יכול,

- למשל, עוד ועוד תיאורים של רגש האהבה העז של אלחנן גיל ליעלי ולבנו, וכן חזרה מרגיזה במקצת על התגלית או על "הטענה" המרכזית, כי הנפש האנושית היא תעלומה. אבל זה ספר כה עמוק וחכם, עתיר דימויים רבי-יופי ומלא רגש ומחשבה, עד שניתן "לסלוח" על פגמים קטנים אלה ולהמליץ על הקריאה בו בכל לב. ■

רחל שקלובסקי

אולי, להביא לו מזור, מובילה למעגל קסמים של חרדה וחסימה: "המחברת הכחולה סגורה על השולחן, והוא פותח אותה והכול ריק, והוא מרטיב את האצבע ברוק ודפדף דף אחר דף וכל הדפים ריקים, והוא שוב נתקף פחד ... איך אני מתחיל? והרי כתבתי כבר כמה מחקרים, איך זה שעכשיו אני לא יודע לכתוב אפילו את משפט הפתיחה?" (עמ' 251).

הנובלה מתחילה, כאמור, ממוות ומסתיימת בדף ריק. יעל נכנסת לחדר-עבודתו של בעלה "...ורואה אותו יושב ליד השולחן וראשו נופל על זרועו הפרושה על השולחן, והיא מתכופפת בכהלה ושומעת אותו נושם ... ונשימותיו שקטות, והיא רואה את עפעפיו מעפעפות, ואומרת, הוא חולם משהו, הוא ישן שינה עמוקה, ומסיטה את המחברת מתחת לידו ומסתכלת, והדף ריק, והיא מצמידה לכתפה את הילד חזק ביד אחת, וביד השנייה מדפדת דף אחר דף, וכל הדפים ריקים, והיא מחזירה את המחברת למקומה ומשאירה אותה פתוחה בדף הריק" (עמ' 143). הדף הריק שבתוכה, הדף הריק שבתוך אלחנן, הדף שהם ניסו יחד למלא ולא כל-כך הצליחו. ואולי, בזכות הילד החי הממשיך את המת, אלחנן יתעורר משנתו העמוקה, והוא ויעל ימצאו מזור וימצאו את הכוח האחר. והדף הריק יתחיל להיכתב, להתמלא, לאהוב. לחיות.

יצירה מרגשת זו של יהודית הנדל חוזרת ומחזקת את ההבנה שכוחו של יוצר איכותי אינו מתבטא, בעיקר, בשליטתו בטכניקה כזו ואחרת, ובוודאי לא בבחירת נושא פופולרי לעת כזו או לקהל אחר. כוחו של יוצר איכותי מתגלה ביכולתו להישיר מבט אל אמת פנימית של מצב אנושי, לגעת בה ולהאיר אותה ברגישות, ומתוך שהוא נוגע בה הוא נוגע בנו... ■

חנה סקרה

מקורות

1. Sigmund Freud, "Mourning and Melancholia" Edition of *The Complete Standard Psychological Works of Freud*, Sigmund, Vol 14, 1957 : 243-258.

2. Kristeva, Julia, *Black Sun: Depression and Melancholia*, trans. Leon. S. Roudise, Columbia U. New York, 1989.